



© JOCHEN STAUDACHER

NERIJA PUTINAITĖ

Gimė 1971 m. Tauragėje. Studijavo Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete, įgijo filosofijos bakalauro ir magistro laipsnius. 2000 m. apgynė daktaro disertaciją tema „Teisingumo problema Immanuelio Kanto filosofijoje“, dirbo Kultūros, filosofijos ir meno institute. Šiuo metu – Lietuvos Respublikos Prezidento patarėjos pavaduotoja, dėsto Vilniaus pedagoginiame universitete, bendradarbiauja žurnale „Naujasis židinys-Aidai“. Yra sudariusi ir išvertusi knygy, parašiusi monografijas „Paskutinioji proto revoliucija: Kanto praktinės filosofijos studija“, „Šiaurės Atėnų tremtiniai: Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.“.

Būti savimi ar būti europiečiu?

NERIJA PUTINAITĖ

Lietuva tapo Europos Sąjungos nare. Yra daugybė racionalių paaiškinimų, galinčių atskleisti pragmatišką Lietuvos europietiško pavidalų ir (politinius bei ekonominius) pavidalus, kuriais jis reiškiasi. Neretai, aptariant buvimo Europos Sąjungoje ar Europoje privalumus, kalbama apie akivaizdžią ekonominę naudą Lietuvai. Ne be pagrindo manoma, jog šis materialumo argumentas gali būti išeities taškas norintiesiems aiškiai suvokti ir pasverti „buvimo“ europiečiu akivaizdžią naudą. Pateikiamas taip pat gerai paskaičiuotas politinis argumentas: tokioje įtemptoje geopolitinėje erdvėje esanti Lietuvos valstybė turi dvi pasirinkimo alternatyvas – „Rytus“ ir „Vakarus“. Kadangi nesena rytietiška patirtį dar mename, jos akivaizdoje nieko neprarandame, išbandydami vakarietiškąją... Tuo labiau, kad ji neatrodo būsimanti tokia pragaištinga kaip anoji. Šie išskaičiavimai ir apskaičiavimai atskleidžia kitą europinių naudų pusę.

Iš Lietuvos į Europą žvelgdami su nepasitikėjimu, nejaukumą, kurį sukelia buvimas europiečiu, mėginame pridengti ir sušvelninti akivaizdžiomis šio svetimojo elemento naudomis. Politikų, ekonomistų ar intelektualų diskusijose Europa dalijama, skaidoma į sudėtinius elementus, mėginant įžvelgti, kurie jų mums galėtų būti parankūs, nuo kurių reikėtų atsiriboti, siekiant išlikti savimi. Europa, kurią mes galiausiai išvystame ar norime išvysti, yra mūsų sudėliota mozaika, turinti gerą ir blogą pusę. Pirmąją mes pasirenę priimti, antrosios – visomis pastangomis vengti. Neabejotina,

kad šiuolaikinėje Europoje esama gerų ir blogų dalykų, juos būtinai įvardinti ir šlietis prie gerųjų. Tačiau lietuviškuose svarstymuose europinis gėris ir blogis nevertinamas absoliučių ar žmogiškųjų vertybių matu. Į jį dažniausiai žvelgiama iš lietuviškosios savasties kaip neginčytino gėrio perspektyvos.

Vargiai gebėdami kritiškai pažvelgti į lietuviškąją tapatybę, ir iš europietiškosios parenkame vien tai, kas jai pritaikoma. Kita Europos tapatybės dalis, užuot praturtinusi ir išplėtusi lietuviškąją, pasirodo kaip „svetima“, nepažinta ir grėsminga, galinti sugriauti mūsų savastį, palaikančią mūsų valstybės gyvybingumą. Užuot atradę Europą, kaip nepatirtą savą, joje mes iki šiol ieškome savo tapatybės atspindžių. Ši paradoksali *savo–svetimo* perskyra geriausiai atskleidžia ne politinėje, ekonominėje ar istorinėje, o etinėje plotmėje. *Savas* aptinkamas tuomet, kai už tai prisiimama atsakomybė bei ryžtamasi veikti jo labui. Lietuvoje vykstančiose diskusijose plačiai kalbama apie Lietuvą Europoje ar apie Europą Lietuvoje, tačiau beveik nėra *Europos, kurioje yra Lietuva*, dimensijos.

Europos svetimumo įvaizdžiai tiesiogiai ir netiesiogiai buvo pasitelkiami politinėje kovoje. Antai Kazimiera Prunskienė 2004 m. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose save susiejo su Ignalinos atominė elektrine. Šios gyvavimas ir išlikimas ano meto, kaip ir šiandienos, savimonėje prieštarauja sutartims su Europos Sąjunga. Tiesa, stojimo į Europos Sąjungą išvakarėse istorikai bei istoriškai nusiteikę intelektualai pabrėžia faktą, jog žengdami šį žingsnį iš tiesų mes į Europą „sugrįžtame“. Kita vertus, šiandien neapčiuopta ir mūsų gyvenimo kasdienybėje neįprasminata Europa, nepaisant jos artumo praeityje, ir dabar išlieka *svetima* ir grasinanti. Greta racionalių argumentų sunkiai pavyksta užčiuopti jausminį pagrindą, leidžiantį pajusti Europą kaip mums savą ir artimą, o mus pačius – kaip europiečius, atsakingus už jos ateitį bei asmeniškai išgyvenančius jos negandas. Šis jausmas turėtų būti pakankamai stiprus, įgalinantis įveikti Europos baimę, įgaunančią įvairiausių pavidalus.

Lietuvoje esama aktyviai veikiančių intelektualų, konstruojančių „savo“ tautiškumo sampratą bei ją ginančių nuo „svetimas“ vertybes primetančios Europos invazijos. Neabejotina, kad Lietuvoje turi

teisę gyvuoti įvairiausios lietuviškumo ir tautiškumo sampratos. Tačiau kaip neabejotinai „savą“ mėginama valstybine prasme įtvirtinti etniškai ir net pagoniškai suvokiamą lietuviškosios tapatybės pavidalą. Šiame kontekste dažniausiai kalbama ne apie kultūros vertybes, o apie „savas kultūros vertybes“, kurias turėtume pažinti pirmiausia, kad jomis apsišarvavę galėtume drąsiai atsigręžti į Europą. Pagoniškoji kultūra šiame kontekste suvokiama kaip šių „savų“ vertybių tyriausias šaltinis. Patį „savumą“ iškelus kaip vertybę, mažai paisoma, kad turimi pagonybės įvaizdžiai nėra senesni kaip pusantro šimto metų, kad jie yra tam tikro istorinio laikotarpio romantinės savimonės išraiška, negalinti turėti jokių pretenzijų į absoliutų, ir šiandien turintį galioti „savitumą“.

Naujoje situacijoje naujas savasties ideologijas mėgina kurti Gintaras Beresnevičius. Kuriamų ideologijų populiarumas atskleidžia, kad jos tiesiogiai atsako į lietuvių išgyvenamas tapatybės baimes Europos akivaizdoje. Beresnevičius atlieka savotišką lietuviškosios visuomenės terapiją. Jis neatmeta tezės, jog Europa yra bauginantis dalykas. Kita vertus, jis iškelia pozityvią programą, paremtą ypatingu lietuviškosios nacijos „savitumu“: mumyse neva esama jėgų, įgalinsiančių mus atsilaikyti prieš Europą ir net ją nugalėti. Jis yra pateikęs lietuviškajai tapatybei vilčių teikiančią esamos situacijos vertinimą: „Akivaizdu, kad kol kas kalbama apie bruožus, apie kelis bruožus, kuriuos galima įnešti į Vakarų Europą; na, ir tvarka. Tie bruožai gali subalansuoti pačią Europą ir leisti jai susiprasti: suvokti, kad ji nėra valstybių, vis labiau prarandančių individualumą, kupeta, o prasminga ir galinga imperijos tąsa; amžiniausios iš egzistavusių Vakarų civilizacijos ribose.“ Žvelgiant šia kryptimi, Europa yra artima, tačiau tik tuomet, kai mes ją pajėgsim „perkurti“, pritaikyti prie savęs ir savųjų Europos vizijų. Čia drauge išsakoma daugeliui priimtina bei svarstymuose apie Europos „naudą“ primirštama mintis, kad Europa nėra tas pat, kas Europos Sąjunga. Čia pateikiama kryptis, kaip lietuviai galėtų išlaviruoti siaurame kelyje tarp Europos Sąjungos ir Europos, tarsi atiduodami materialinę duoklę pirmajai, o išgyvenama savastimi save siedami su ant-rają. Vis dėlto lietuviai, galintys ar norintys atlikti šiuos tapatybės

triukus, nėra tokie pat europiečiai kaip kiti. Jie yra tarsi gudresni, pajėgiantys tuo pačiu metu būti ir savimi, ir europiečiais, tačiau *kitokiais*, nepanašiais į jokus šiuo metu gyvenančius Europoje.

Neabejotina, kad Europos baimė daug daugiau pasako apie mūsų kultūriškai įprasminotos savasties silpnumą, o ne apie Europos blogį ir grėsmes. Europos baimė tikriausiai atskleidžia baimę susitikti su nauja mūsų realybe, kurioje gali skleistis penkiasdešimt metų slopinta bei iki šiol iki galo nesireiškianti kultūros ir kūrybos laisvė. Būtina klausti, ar lietuviškoje savimoneje galima aptikti jausmų, įvaizdžių ar vizijų, leidžiančių Europą išgyventi kaip sau artimą bei gyvybingai svarbią lietuviškai savasčiai. Ką Lietuvos kultūrai, jos savimonei gali reikštis Europa bei Europos atradimas?

Europos baimė, aptinkama intelektualų svarstymuose, jau suformuotuose kultūros įvaizdžiuose, kyla dėl susikurto Europos kaip agresyviai aktyvios ir vertybiškai pragaištingos vaizdinio. Europa vaizduojama kaip išoriškai žavi, o viduje – tarsi pabaisiška būtybė, gundanti ir viliojanti visokiomis gėrybėmis, ketindama jas iškeisti į tai, kas mums svarbiausia ir mieliausia – mūsų dvasines vertybes, tautiškumą ir nepaliestą savastį. Jai priartėjus, visi tarsi apkvais nuo jos šypsenos, bus užhipnotizuoti spalvotų karoliukų žvilgesio, praras šveiką protą bei taps pavaldūs menkiausioms jos manipuliacijoms. Jos burtai bei magija skatins kultūrinį užsimiršimą, panirimą į būseną be savosios kultūros bei pasidavimą jos nešamai kultūros bangai, taigi ves į kultūrinę niveliaciją. Kas belieka šią grėsmę matančiam lietuviškos gryniosios tapatybės sergėtojui? Jis iš visų jėgų turi stengtis neprarasti nuovokos bei priešintis sparčiai statydamas savą kultūros tvirtovę. Prieš jį iškyla herakliško žygio perspektyva: mat, reikia ne sustiprinti jau esamos kultūros tvirtovės pamatus ar sienas, o, kaip minėta, visa tai „atgaivinti“. Pirmiausia tenka aptikti kadaise buvusios tvirtovės vietą, jos pamirštus pamatus bei, sutelkus visas kultūrinės pajėgas, ant jų suręsti kultūrinį pastatą. Tuomet lengviau atsikvėpę galėsime laukti iš svetur ateinančios Europos kultūros. Jei ji būtų nusiteikusi draugiškai – aprodytume jai savą kultūros tvirtovę, jei priešiška – turėtume saugią priebėgą už savo tvirtovės sienų.

Nuostatą Europos kultūros atžvilgiu puikiausiai iliustruoja Valdovų rūmų Vilniuje atstatymo istorija. Kaip tik juos, neegzistuojančių valdovų neautentiškus namus, ketinama demonstruoti Europai kaip savosios savasties dalelę. Kita vertus, pats rūmų statymo faktas skatina klausti: jei mes pajėgiame statyti rūmus nesamiems valdovams, tai galbūt ir žūtbūtinis kultūrinės savasties teigimas bei tapatybės paieškos liudija lietuviškosios tapatybės stoką ir silpnumą? Išankstinė nuostata ginti tam tikrą etninės savasties pavidalą išduoda nepasitikėjimą ja ir baimę keistis. Savotiškas savasties sudaiktinimas, vertimas saugotina vertybe, ją daro negyva, lietuvius – jos įkaitais, nepajėgiančiais autentiškai ir kūrybiškai atsiverti europinei savasties pusei.

Pastaraisiais metais labai daug kalbėta apie europinės ar pasaulinės masinės kultūros žalą, apie jos „grėsmingą“ skverbimąsi į mūsų „savos“ kultūros užimamą vietą. Tačiau galbūt tai, jog „sava“ kultūra didžiausią konkurentą staiga ima regėti „svetimoje“ masinėje kultūroje, liudija ne masinės kultūros blogį, o kultūros, kuri jai nesugeba atsispirti, seklumą. Tad gal reiktų nuoširdžiai pripažinti, jog mums grasina ne tiek Europos kultūra, kiek masinė kultūra, kuri Europoje yra įvairesnė bei patrauklesnė nei dainų šventėmis bei pakulinėmis kasomis ženklinama savoji. Būtent mūsų „savoje“ kultūroje gal nesama gilios ir tvirtos kūrybinio pagrindo, ant kurio stovėdami galėtume jaustis saugiai tokių vertybiškai seklių dalykų kaip masinė kultūra aplinkoje. Vertybinis atsiribojimas nuo Europos būtų nepaprastai žalingas, nes užsidiarius skatintų mus visas jėgas nukreipti į savosios masinės kultūros varianto kūrimą, šį produktą klaidingai ir klaidinamai vadinant „savąja“ kultūra. Siekdami atsiverti nuo Europos, prisistatytume įvairiausių kultūrinių valdovų rūmų, prisigalvotume keisčiausių, niekur kitur neregėtų kultūrinių ritualų, savų kultūros vertinimo kriterijų bei šią masinės kultūros mutaciją visiems rodytume kaip savosios kultūrinės savasties geriausią įkūnijimą.

Intensyviai klausinėjama apie Lietuvos kultūros savastį, net nesusimąstant, koks yra Europos kultūros savasties pagrindas. Atsižvelgę į mūsų istoriją, turėtume manyti, kad abi savastys auga iš tos

pačios šaknies, kad pasigendame savosios kultūros kaip tik todėl, jog prievarta buvome atskirti nuo europietiškos kultūrinės savasties. Tačiau intelektualiai ir vertybiškai iki šiol tai sekasi įprasminti labai sunkiai. Agitacijos dėl stojimo į ES įkarštyje buvo pateikta gausybė Europos modelių bei vaizdinių, ribotų, todėl pagrįstai gąsdinusių visuomenę ir intelektualus. Europa tarsi esanti visokeriopos (institucinės, administracinės, politinės bei ekonominės) gerovės šaltinis, visi pradėsime daug geriau gyventi. Anuomet intelektualai nebuvo pakerėti šios idėjos. „Literatūroje ir mene“ publikuotame redakcijos darbuotojų pokalbyje svarstoma apie „naudą“ kultūrai, klausiant, ką jai „duos“ pats stojimas. Prieita nelabai džiaugsmingos išvados, jog, ko gero, ekonominė-politinė sąjunga kultūrai neduos jokios papildomos materialinės naudos. Kita vertus, konstatuota, kad nemažai buvome gavę dar nebūdami Europos Sąjungoje: kultūros žmonėms užsienio fondai davė nemenkas stipendijas, lietuvių kūryba verčiama į užsienio kalbas. Tad kažin ar ta Europa gali duoti ką nors kokybiškai daugiau negu jau duoda. Akivaizdu, kad kultūriškai turistaujant po Europą, prisiliečiama prie jos kultūrinės savasties, tačiau ji vargiai siejama su „savąja“. Mus gal ir pripažįsta esant Europos kultūros dalimi, tačiau patys kūrybiškai bei egzistenciškai menkai suvokiame, vien tenujaučiame, ką tai reiškia, ir iki šiol ilginės tikrojo europietiškumo.

Sovietmetis mūsų kultūrą pavertė europietiška iškamša. Mes tiesiog alpdavome iš pasitenkinimo savimi, kai „broliškos respublikos“ oficialiai ir neoficialiai pripažindavo mūsų regiono „europietiškumą“. Kiek geresnis nei visoje Sovietų Sąjungoje, tad europietiškas, buvo mūsų gyvenimo standartas. Rusų filmuose mūsų aktoriai vaidindavo europiečius, tautiečiai juos žiūrėdami išgyvendavo nacionalinio pasididžiavimo akimirkas. Mums tapo lyg savaime suprantama, jog lietuviai yra europiečiai, o kultūra, kurią mes kuriame, – europietiška, net nesusimąstydami, ką tai reiškia. Sovietų Sąjungoje buvo lengva save įsivaizduoti europiečiu, net įtikinti tuo kitus, nes palyginimui šalia nebuvo originalo. Net tarėmės esą europietiškos kultūros centras, mėginome palaikyti savą supratimą apie tai, kas yra Europa, o iš tikrųjų galutinai atitrūkome nuo europietiškų šaknų.

Šiandien turime ne vieną progą įsitikinti, jog mūsų europietiškumas tebuvo karikatūra, jau neminint fakto, kad dabar vakarietiškuose filmuose mūsų aktoriai vaidina rusus.

Tad nėra nuostabu, kad šandien kūrybinę ir kultūrinę visuomenės dalį, tik žvilgtelėjus į Europą, apima baimė bei noras nuo jos pasislėpti už senųjų sienų. Reali Europa ir jos kultūra visai neatitinka anuometinio vaizdinio, o mes esame daug toliau nuo Europos, negu manėme iki šiol. Politikams ir visuomenininkams ilgai svarsčius apie Europą, intelektualams ir kultūrininkams ji skleidžiasi kaip kultūrinė nežinomybė, tuščia vizija. O nežinomybės artėjimas, aišku, skatina užmegzti su ja dvejobą santykį, nuolankiai pasirengus priimti visa tai, ką ji duos, arba nuo jos nusigręžus, aktyviai rūpinantis neegzistuojančių kultūrinių darinių gaivinimu.

Mūsų kultūrai Europa šiandien iš tiesų meta iššūkį. Tačiau ne grasindama, o kviesdama kultūriniam dialogui. Europa turi savastį, įkūnija dalykus, kurie yra esmingi žmogaus gyvenimui, jo kultūrinei raiškai ir egzistencijai. Pagrindiniai Europos savasties dalykai yra tokie pat savi ir mums. Europą mes atradome ne šiandien ir ne vakar. Mus su Europa pirmiausia sieja bendra krikščionybės paženklinta kultūra ir istorija. Europos kultūros mes šiandien negalime matyti kitaip, kaip susivokiančios per krikščioniškosios kultūros prizmę ir savo laiką pradedančios skaičiuoti nuo krikščionybės pradžios. Šia prasme vertybinis egzistencinis Europos pamatas nėra svetimas ir mums, jis yra krikščioniškoji pasaulio ir gyvenimo pajauta. Jam savas yra egzistencijos istoriškumas, laisvo pasirinkimo galimybė, polinkis žmogiškai klysti ir malonės viltis.

Europos kultūra skleidžiasi iš taško, kuriame amžinybė įgauna apčiuopiamą, laikiną ir žmogišką pavidalą. Europos kultūrinį, kūrybinį, po to – ir politinį savitumą kaip tik ir lemia gebėjimas rasti pusiausvyrą tarp laikinumo ir amžinybės siekio, tarp siekio reikštis netobulybėje ir tobulybės troškulio. Kaip tik tokia gilios, racionaliai sunkiai suvokiamos įtampos tarp egzistencijos skilimo tragizmo bei pozityvaus kūrybiškumo galimybės persmelkta Europa suteikia šansą ir mūsų kultūrai. Mūsų „savos“ kultūros brandumas yra neįsivaizduojamas nepriėmus šio Europos egzistencijos pagrindo.

Būtent jis mums leidžia išskleisti savo prieštarinę istorinę bei kultūrinę patirtį, o ne niveliuoti. Mes, kaip ir visi kiti europiečiai, kultūriškai bei egzistenciškai geriausiai galime priimti tik tą istoriją, kuri mus suformavo. Tad priimdami tuos kultūrinius pradus, kuriuos mums šiandien (kaip ir visą mūsų istoriją) siūlo Europa, įgysime galimybę atsigręžti į save pačius bei save priimti su visa konkretybe ir laikinumu.

Šis akistatos su savimi iššūkis mūsų kultūrai gali pasirodyti pernelyg stiprus bei paskatinti ją išsibarstyti, paskiriems individams susirandant saugias vietas egzistencinių iššūkių nemetančiose svetimose istorijose bei kultūrose ar užsidaryti tapatybės ieškotojų kultūriniuose cechuose. Šimtmečiais kūrybiškai palaikomos Europos kultūros akivaizdoje mūsų suvargusiai bei pačios savęs bijančiai kultūrai tėra du pasirinkimo keliai: grįžti prie Europos kultūros šaknų bei kartu kurti jos savastį arba panirti į kurią nors paviršinės kultūros srovę. Kultūrinės sienos tarp Europos ir Lietuvos išnykimo nelemia dokumentai, oficialūs susitikimai ar susitarimai. Išmokę šiuolaikiškai dirbti, sąžiningai elgtis kultūriškai bei intelektualiai, galime likti beviltiškai nutolę nuo Europos. Kasdieniniai reisai tarp Briuselio ir Vilniaus, ekonominis aktyvumas, gausėjančios investicijos bus tik tuščio nepatvaraus sujudimo apraiškos, jei Lietuvoje kultūriškai ir intelektualiai nepajėgsime priimti Europos visa savo minties, kūrybine galia. Paradoksaliu būdu Europos savastis yra mūsų rankose, o kultūriškai visavertiškai būti savimi negalime, nebūdami europiečiai.

Pranešimas perskaitytas 2004 m. liepos 13 d.

Eigene oder europäische Existenz?

NERIJA PUTINAITĖ

Litauen ist Mitglied der Europäischen Union. Es lassen sich eine Menge rationaler Erklärungen finden, von welcher Beschaffenheit diese Einheit ist und mittels welcher politischen und wirtschaftlichen Muster sie sich äußert. Häufig spricht man über den offensichtlichen ökonomischen Nutzen für Litauen in der Meinung, dass dieses materielle Argument wirklich eine gute Grundlage liefert, um die Vorzüge der europäischen „Existenz“ herauszustellen und abzuwägen. Gleichfalls wird ein wohlberechnetes politisches Argument präsentiert: Man unterstreicht, dass der litauische Staat in seiner angestrengten geopolitischen Lage nur die Wahl zwischen „Osten“ oder „Westen“ habe. Da wir uns an die unlängst gesammelte östliche Erfahrung noch erinnern, sollten wir wohl einmal die westliche probieren? Vielleicht wird sie uns nützlicher sein? Es ist Tatsache, dass Europa in Litauen bis jetzt als unausweichliches Übel zählt, das auch über positive Momente verfügt. Heute bildet häufig eine Frage den Hauptgrund zu Diskussionen unter Politikern, Wirtschaftsfachleuten und Kulturträgern, die ein Faktum betreffen, das wir als *Vivisektion* Europas benennen könnten. Wir mögen Betrachtungen über unsere Rolle in Europa, Erörterungen über das, was uns nützlich sein könnte und wovon wir uns distanzieren sollten. Dieses Europa ist uns fremd, unbekannt und wirkt bedrohlich, es ist in der Lage, unseren Besitz zu zerstören, der die Lebenskraft unseres Staates aufrecht erhält.